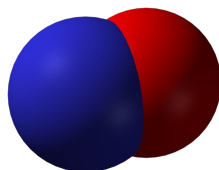

Oxid dusnatý

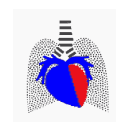
vaclav.hampI@lf2.cuni.cz

<http://fyziologie.lf2.cuni.cz>

<http://vh.cuni.cz>

UNIVERZITA KARLOVA
2. lékařská fakulta

Proč je NO zajímavé?

- Malá anorganická molekula, velký biologický význam
  - MW = 30 ($O_2 = 31$, $Ca^{2+} = 40$)
- Účast na funkci všech hl. orgánových systémů
- 2 tváře: signalizace x toxicita
- Během pár let od základního objevu k fundamentálním pokrokům klinické praxe

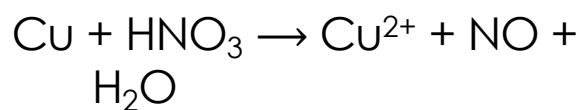
Z historie: 1620

První příprava NO:

Jan Baptista van Helmont

(Vlám, 1577-1644)

(t.j. dříve než třeba kyslík - 1774)

1772

Chemická charakterizace:

Joseph Priestley

(objevitel kyslíku)

1800

Toxicita:

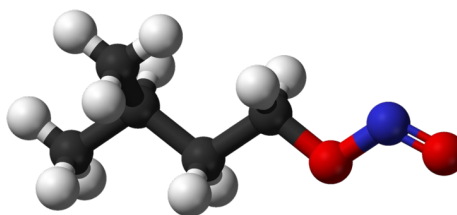
Sir Humphry Davy

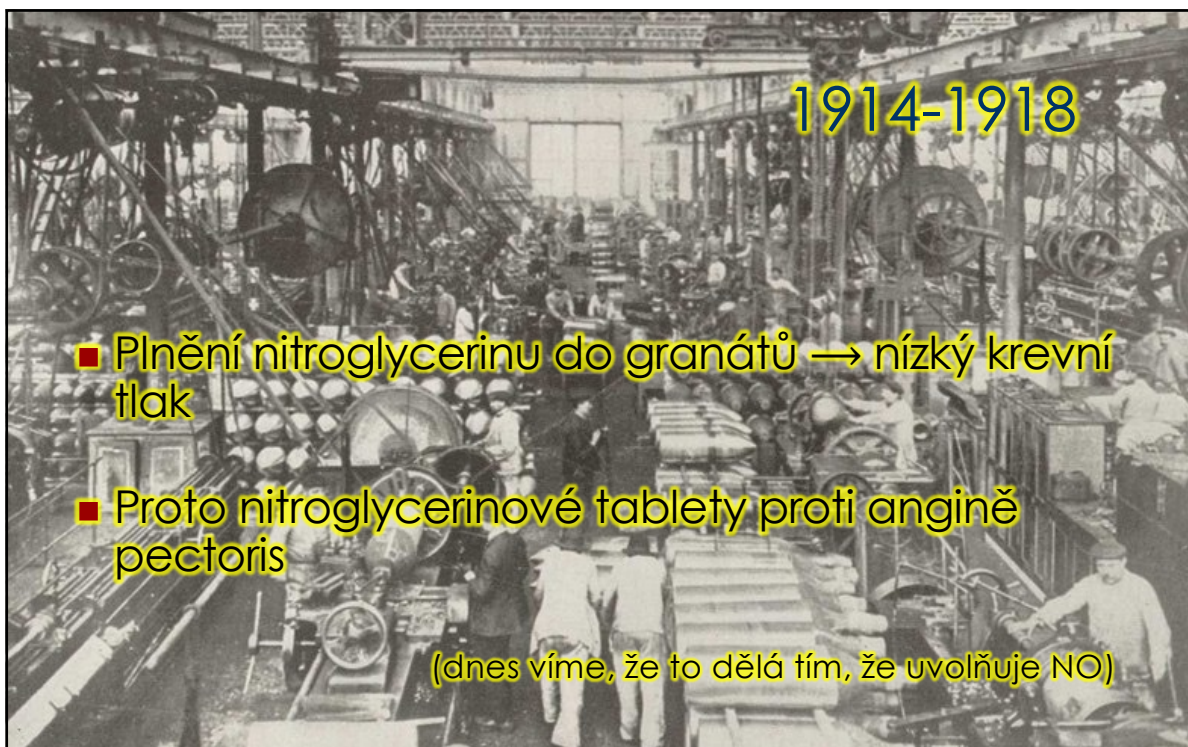
(málem umřel, když se toho
nadýchal)

1867

Amylnitrit (dusitan amylnatý, $C_5H_{11}ONO$)
snižuje krevní tlak při hypertenzi

(dnes víme, že to dělá tím, že uvolňuje NO)

1977

NO aktivuje guanylát cyklázu a tak zvyšuje intracelulární koncentraci cGMP:

Ferid Murad

1980

Endoteliální relaxační faktor (EDRF):

Robert Furchgott

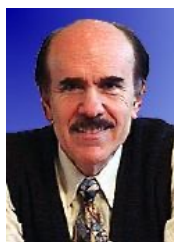

1987

EDRF = NO

t.j. eukaryotické buňky umí tvořit NO:

Louis Ignarro, Salvador Moncada

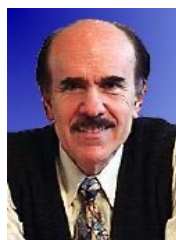

1998

Nobelova cena za fyziologii a lékařství

"Za klíčové objevy týkající se NO jako signální molekuly v kardiovaskulárním systému"

Chemie NO

- NO je plyn (bezbarvý)
(kapalní při -152°C , tuhne při -164°C)

- NO je radikál
  - tj. lichý počet valenčních elektronů
  - má jich 11 (N_2 má 10; O_2 má 12)

Z N_2 a O_2 vzniká jen za zvláštních podmínek (např. blesk, spalovací motory, elektrárny)

Rozpustnost NO

- Málo rozpustný ve vodě
  - ~ 1.7 mmol/l při 25°C
  - t.j. podobně jako O_2 či N_2
- Lipofilita $\rightarrow$ snadný průchod membránami

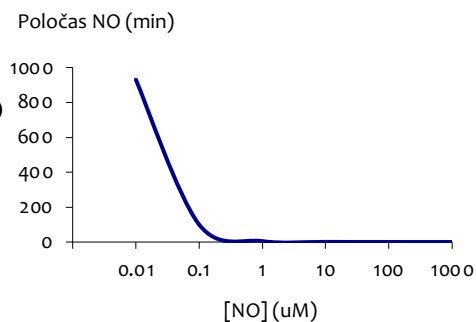
Samovolný rozpad NO

- Pouze za vysokého tlaku
- Pozvolna vzniká toxický NO₂
(pozor na skladování v bombách!)

Oxidace NO

- V přítomnosti O₂:
$$2 \text{NO} + \text{O}_2 \rightarrow 2 \text{NO}_2$$
- NO₂ je jedovatý radikál (hnědý plyn)
- Rychlá (několik sec),
je-li NO i O₂ hodně
- Pomalá, je-li NO málo
  - to je většinou
v tkáních
(NO < 10 μM)

Oxidace NO

- ~ 200x rychlejší v roztoku než v plynné fázi
- V roztoku jsou produktem autooxidace nitrity (NO_2^-), resp. HNO_2
- Jen v přítomnosti hemoproteinů (katalýza) oxidace až na nitráty (NO_3^-)

Fyziologická role NO_2^-

- “Sklad” NO v krvi a tkáních
- Snadná redukce na bioaktivní NO
  - neenzymaticky
  - xantin oxidoreduktázy, NOS, cytochromy, deoxyhemoglobin, deoxymyoglobin
- ↑ redukce NO_2^- na NO při nedostatku O_2 (napomáhá hypoxické vazodilataci)

Nitráty (NO_3^-) v jídle

- hodně v listové a některé kořenové zelenině
- redukovány na NO_2^- komensálními baktériemi na jazyce
- NO_2^- v žaludku dále redukovány nízkým pH na NO → zabíjí skoro všechny baktérie spolknuté s jídlem
- podobně ochrana kůže před houbami: NO_3^- v potu redukován na NO_2^- komensálními organismy kůže a dále na NO lehce kyselým povrchem kůže
- NO_3^- přispívají k + účinkům zeleniny (prevence kardiovaskulárních nemocí a diabetu 2. typu)

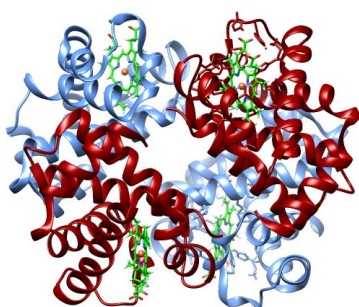

Reakce NO se superoxidem

- O_2^- je reaktivní kyslíkový radikál
  - vzniká trochu v respiračním řetězci
  - hodně v místech zánětu (NADPH oxidáza)
- S NO tvoří extrémně rychle peroxynitrit:

$$\text{NO} + \text{O}_2^- \rightarrow \text{OONO}^-$$
- OONO^- není radikál, ale je vysoce reaktivní ($>\text{O}_2^-$) a cytotoxický (také nitrosyluje)
  - vydrží déle v biologických systémech

Inaktivace NO hemoglobinem

- Velká afinita NO k hemu
- Rychlá inaktivace NO oxidací s Fe oxyhemoglobinu za vzniku NO_3^-

nitrosoHb $\rightarrow$ metHb $\rightarrow$
 Hb reduktáza $\rightarrow$ oxyHb

S-nitrosylace proteinů

- reverzibilní vazba NO skupin k sulfydrylovým (-S-H) skupinám proteinů (posttranslační modifikace)
- ovlivňuje
  - receptory vázané na G proteiny
  - mitochondriální metabolismus
  - $[\text{Ca}^{2+}]_i$
  - buněčnou obranu proti oxidativnímu stresu a apoptóze

Měření NO

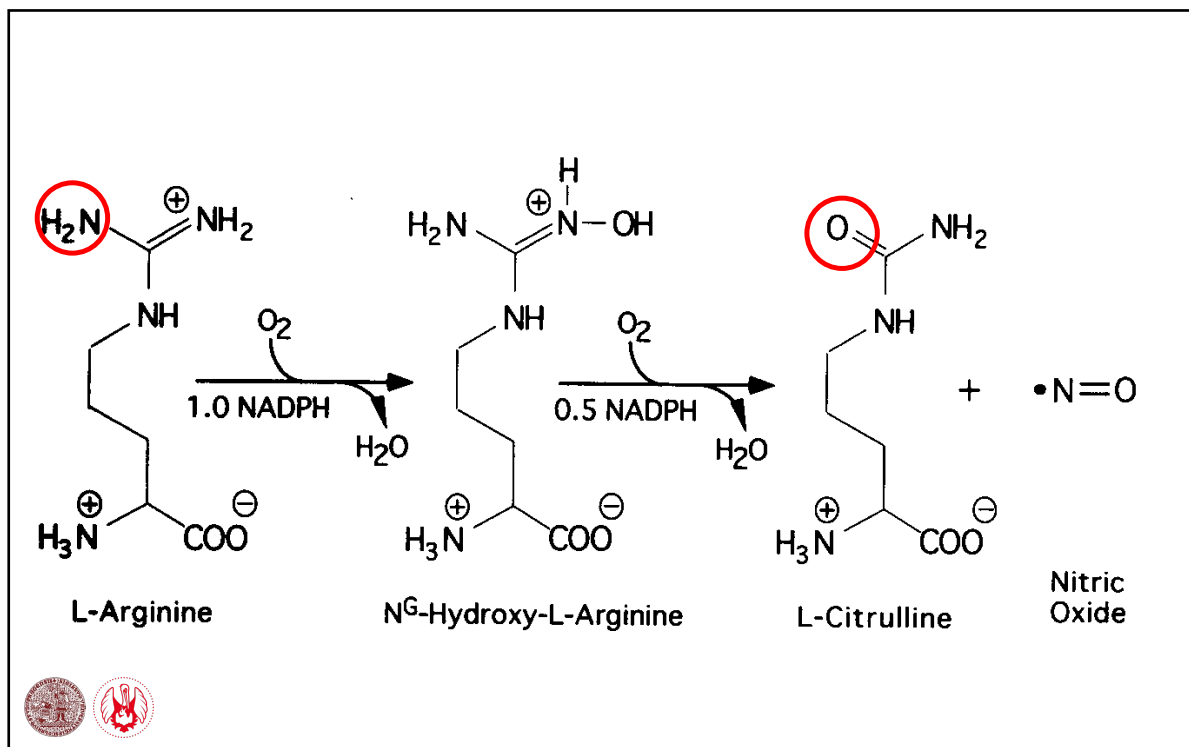
- Chemiluminescence ($\text{NO} + \text{O}_3 \rightarrow \text{NO}_2^* + \text{O}_2 \rightarrow \text{NO}_2 + \text{h}\nu$)
  - plynná fáze
  - kapalná fáze (stripping)
  - oxidační produkty NO (předsazená redukční komora)
- Elektroanalýza (amperometrie) - NO reaguje s elektrodou $\rightarrow \Delta$ proudu nebo napětí
- Spin trap: NO + Fe-dithiokarbamátové komplexy, pak detekce mono-nitrosyl-Fe komplexů elektronovou paramagnetickou resonancí (EPR)
- Fluorescenční indikátory: intracelulární měření (4,5-diaminofluorescein - DAF-2)

Biosyntéza NO

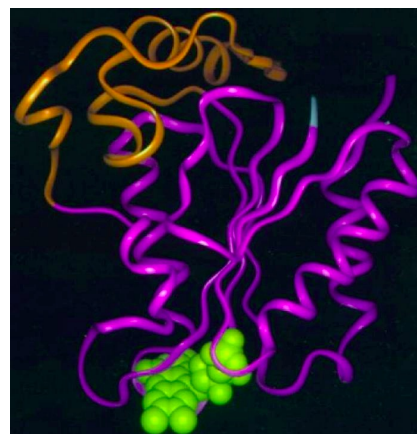
- 5-elektronová oxidace terminálního guanidino dusíku L-argininu molekulárním kyslíkem:

$$\text{L-arg} + \text{O}_2 \rightarrow \text{NO} + \text{L-cit}$$
- **NO syntáza** (NOS, EC 1.14.13.39)
- Stereospecificita

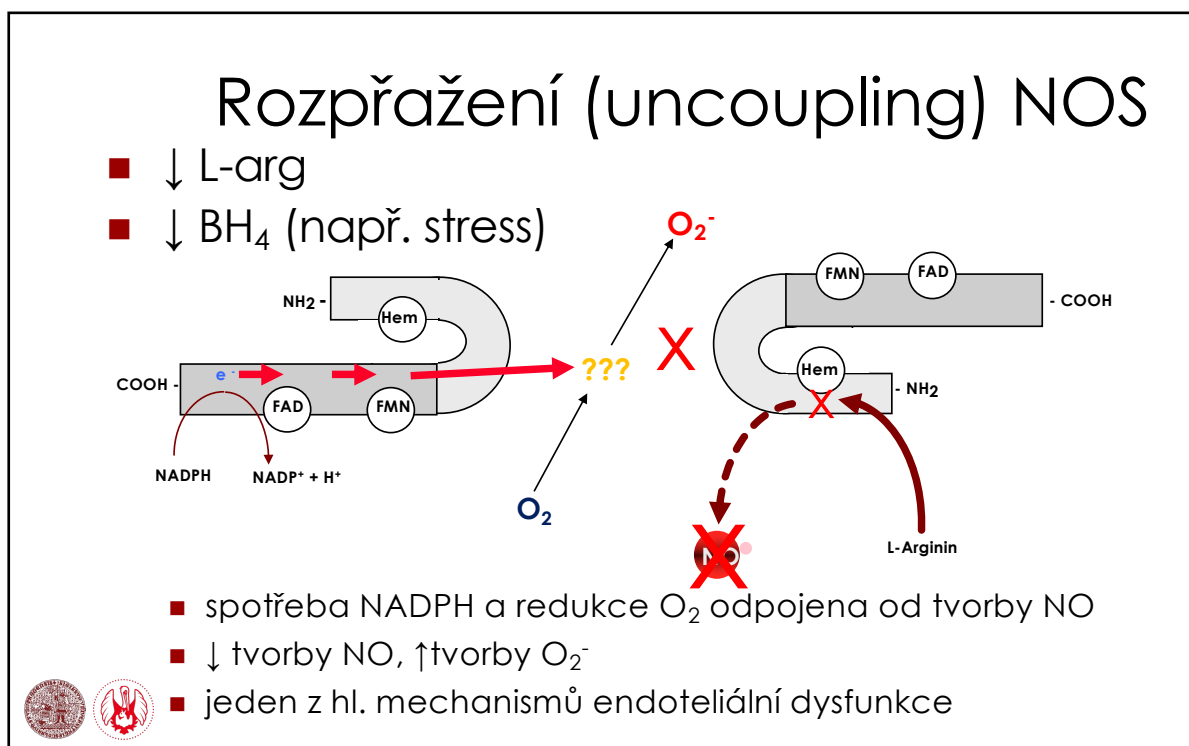
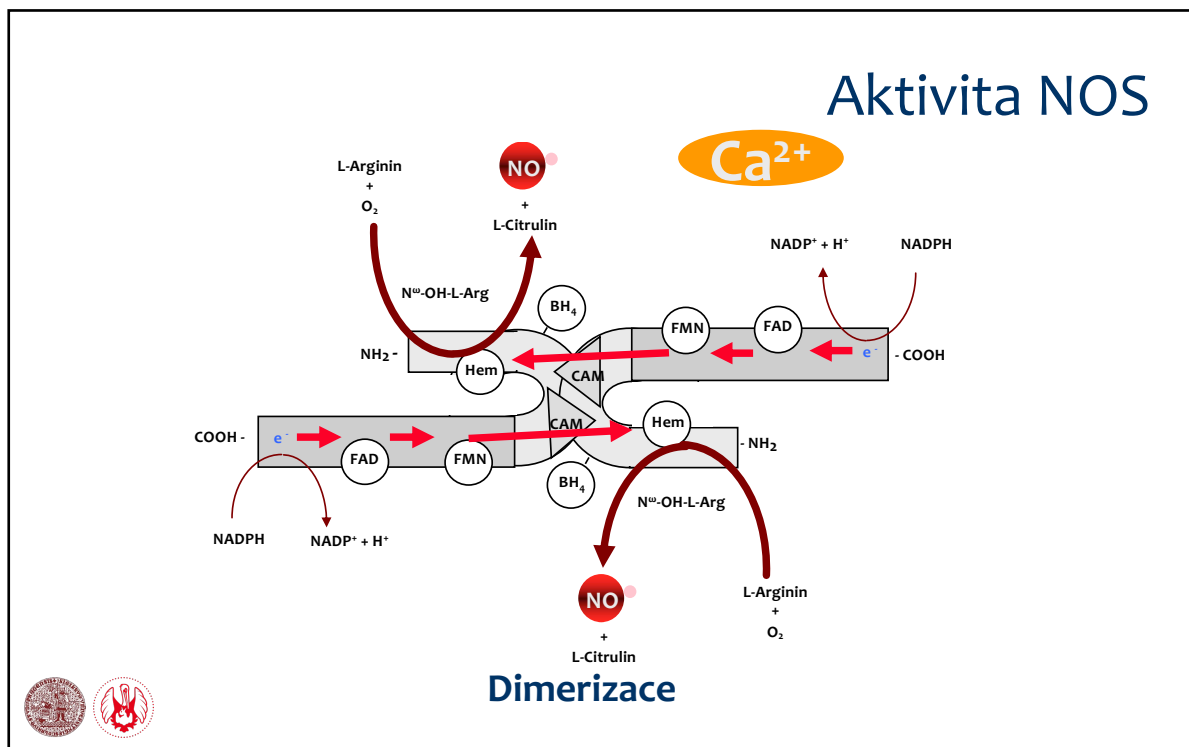

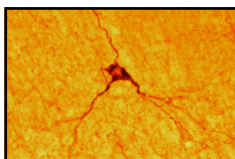

NO syntáza

- 3 izoformy: I, II, III
  - obsahují v aktivním centru hem
  - aktivní jako homodimery
  - nutné kofaktory:
    - NADPH
    - 6(R)-5,6,7,8-tetrahydrobiopterin
    - FAD
    - FMN
    - kalmodulin

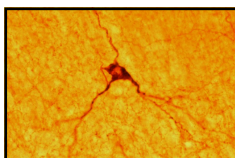

NOS I (nNOS - neuronální)

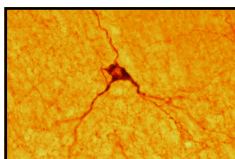
- ~160 kDa
- Gen na lidském chromosomu 12
- Rozpuštěná v cytosolu
- Konstitutivně exprimována:
  - centrální a periferní neurony
  - některý epitel, cévní hladký sval
  - kosterní sval

NOS I

- Vyžaduje Ca^{2+}
(nutné pro vazbu kalmodulinu)
- Regulace aktivity:
  - Ca^{2+}
  - ser/tyr fosforylace
  - NO (zpětnovazební inhibice)

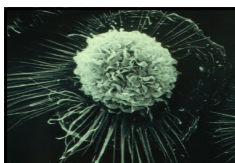

NOS I

Hlavní uplatnění:

- neurotransmise
- neuromodulace

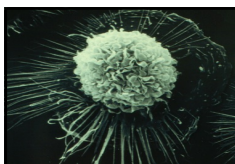

NOS II (iNOS - inducibilní)

- ~130 kDa
- Gen na lidském chromosomu 17
- Rozpuštěná v cytosolu
- Exprese je inducibilní (cytokiny...):
  - makrofágy
  - glie, hepatocyty
  - endotel, epitel, srdeční myocyty, hladký sval,...

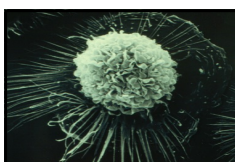

NOS II

- Nepotřebuje Ca^{2+}
(váže kalmodulin trvale i bez Ca^{2+})
- Regulace aktivity:
  - indukce exprese
  - NO (zpětnovazební inhibice)

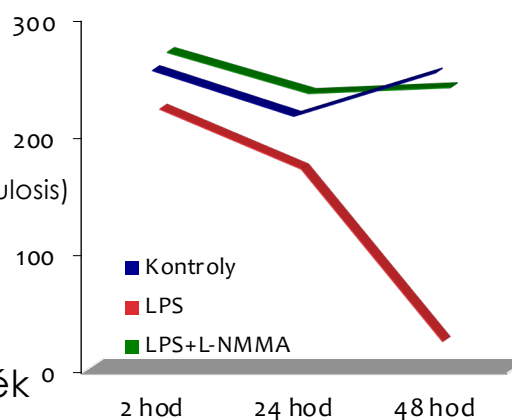

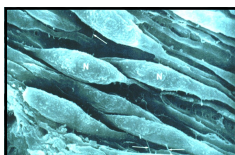
NOS II

Hlavní uplatnění:

- boj s infekcí
  - bakterie
(i jinak obtížně zlikvidovatelné,
např. *Mycobacterium tuberculosis*)
  - houby
  - paraziti
  - inhibice replikace virů
- zabíjení nádorových buněk⁰

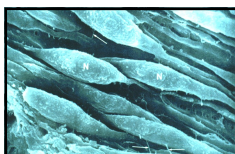
Baktérie/100 makrofágů

NOS III (eNOS - endoteliální)

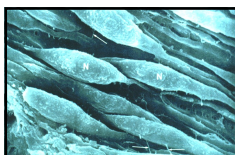
- ~133 kDa
- Gen na lidském chromosomu 7
- Vázaná na buněčnou membránu (kaveoly)
- Konstitutivně exprimována:
  - endotel
  - plicní a renální epitel; trombocyty
  - srdeční myocyty
  - hipokampus

NOS III

- Vyžaduje Ca^{2+}
(nutné pro vazbu kalmodulinu)
- Regulace aktivity:
  - Ca^{2+}
  - ser/tyr fosforylace
  - modulace exprese
  - inhibice S-nitrosylací (thiolové skupiny cysteinů)

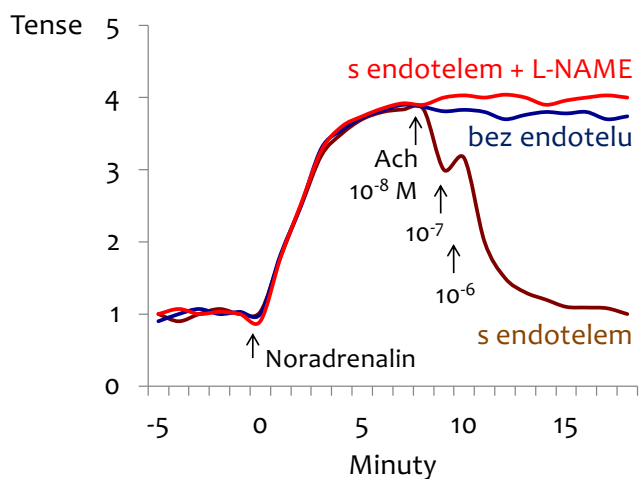

NOS III

Hlavní uplatnění:

- regulace cévního tonu
- regulace krevního zásobení orgánů

Mitochondriální NOS

- Podobná NOS I
- Nejasný význam

Účinky NO na cílovou tkáň

1. Cytotoxicita
2. cGMP

Účinky NO na cílovou tkáň

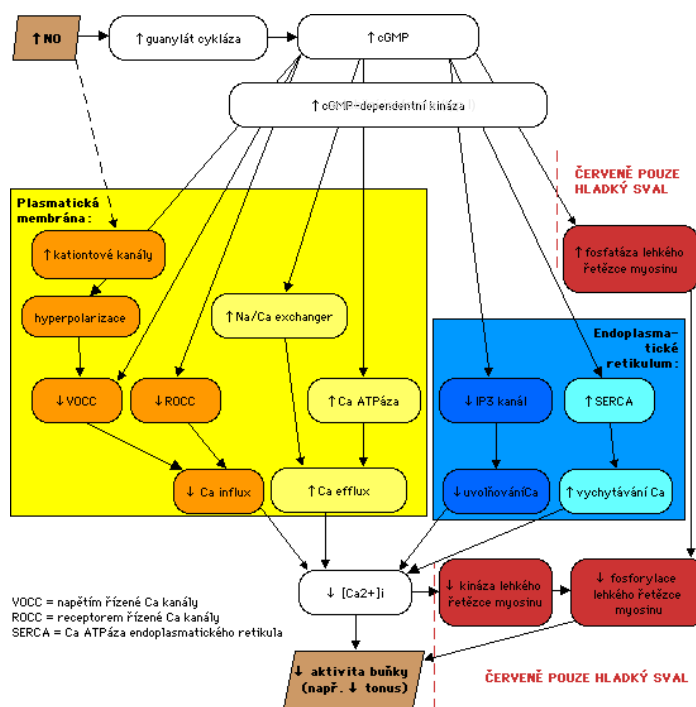
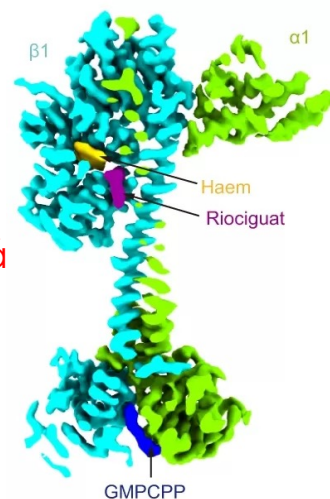
1. Cytotoxicita:
  - při vysoké koncentraci (NOS II)
  - poškození bílkovin, DNA, lipidů
  - oxidace (O_2 , O_2^-)
    - > reaktivní, toxické produkty (NO_2 , $ONOO^-$)
  - inhibice respirace
  - boj s infekcí a tumory

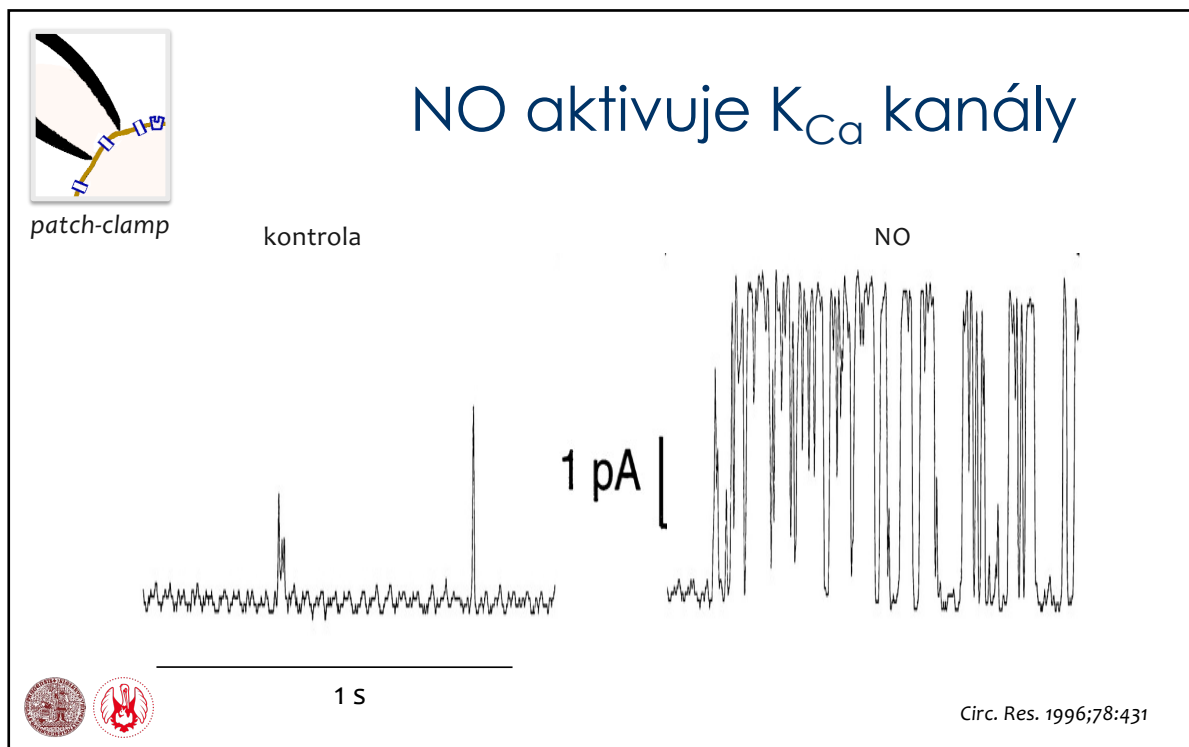

Účinky NO na cílovou tkáň

2. Prostřednictvím cGMP:

- Při nižších (NOS I a III) Oxidace jen pomalá
- Přebývá vazba NO na hem solubilní isoformy **guanylátcyklá**
- ↑ cyklický guanosin-3',5' monofosfát (**cGMP**)
- cGMP aktivuje cGMP-dependentní protein kinázu (**G-kinázu**)

Daší osud cGMP

Inaktivace cGMP:

Fosfodiesterázy cyklických nukleotidů

- zejména typ V.
- vzniká 5'-GMP

Farmakologie NO

- Donory NO
(nitroglycerin, nitroprusid, NOáty)
- Inhibitory NOS
(L-NMMA, L-NAME, ADMA,
aminoguanidin, 7-NINA)
- Aktivátory NOS III
(endotel-dependentní vazodilatancia)
- Inhibitory fosfodiesterázy
(sildenafil, zaprinast)

Funkce NO: Neurotransmise

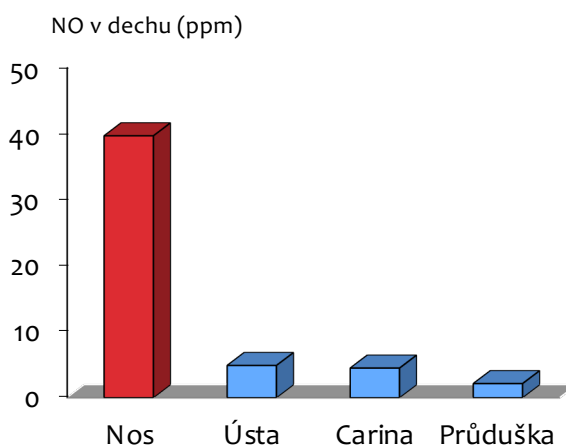
- Difusní modulace
- NANC
- Retrográdní messenger
(zpětné potvrzení příjmu zprávy)
- Dlouhodobá potenciace
(presynaptická buňka přistě vyšle silnější signál -
podklad paměti)
- Bdění, učení, paměť, spánek, bolest,
deprese

NO v dechu

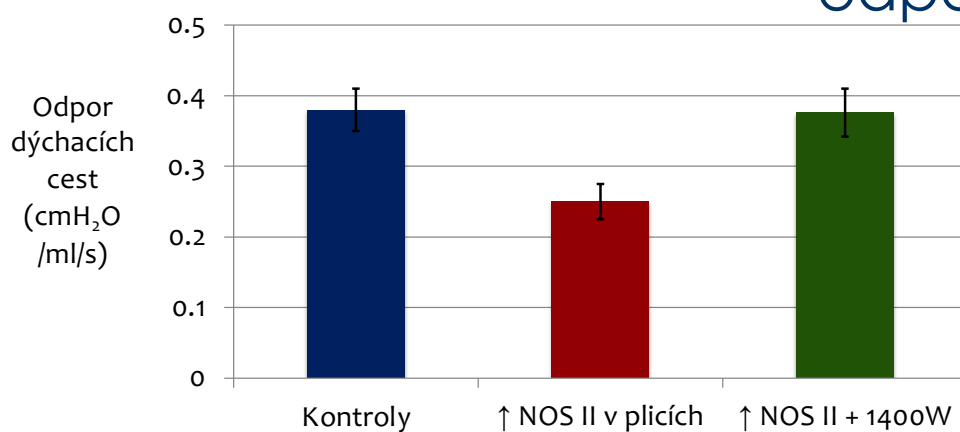
Nejvíc NOS je v nose a paranasálních dutinách

- hl. NOS II
- dezinfekce ?
- bronchodilatace
- regulace plicních cév ?
- mění se při některých nemocech (astma)

Dillon et al, Chest 1996

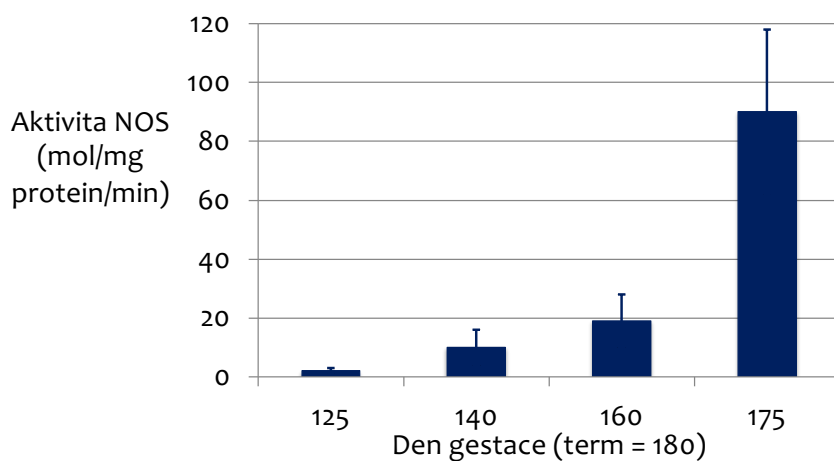
NO v dých. cestách snižuje jejich odpor

Hjoberg et al: J Appl Physiol 2004

NO v dých. cestách roste před narozením

Shaul: Am J Physiol Lung 2002

NO není jediný plynný mediátor

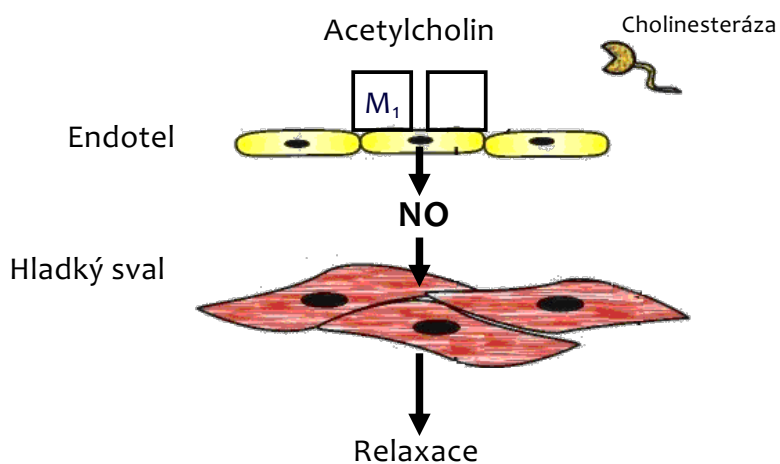
■ Další gasotransmittery:

■ H₂S

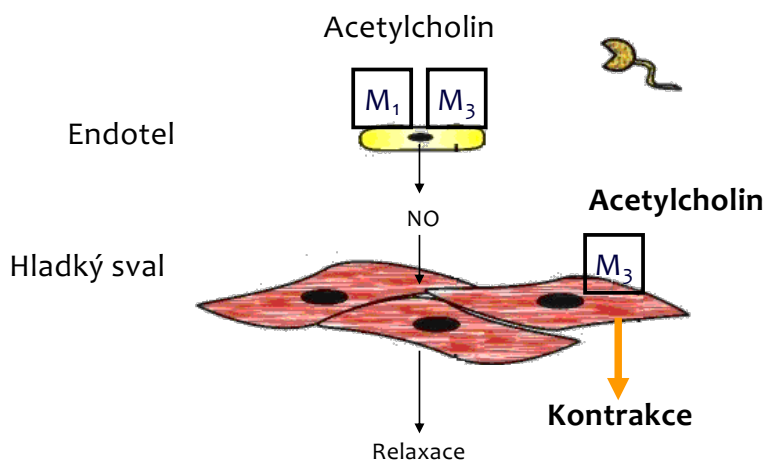
■ CO

Vazodilatace závislá na endotelu

Vazodilatace závislá na endotelu

Vazodilatace závislá na endotelu

Potencují ji:

■ estrogeny

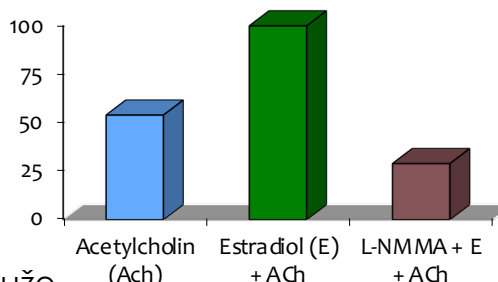
- ženy před menopauzou
↓ riziko kardiovaskulárních chorob
- po menopauze doženou muže
- ↑ v těhotenství, zejména v děloze (narušeno při preeklampsii)

■ insulin

- ↑ nabídka glukózy tkáním díky ↑ prokrvení

% přírůstek koronárního průtoku

Funkce NO: regulace cév

Průtokem indukovaná vazodilatace:

vazodilatace v periferních orgánech

→ ↑ rychlost proudu krve v proximálnějších cévách

→ ↑ střížné napětí (shear stress)

→ ↑ aktivita (a exprese) eNOS

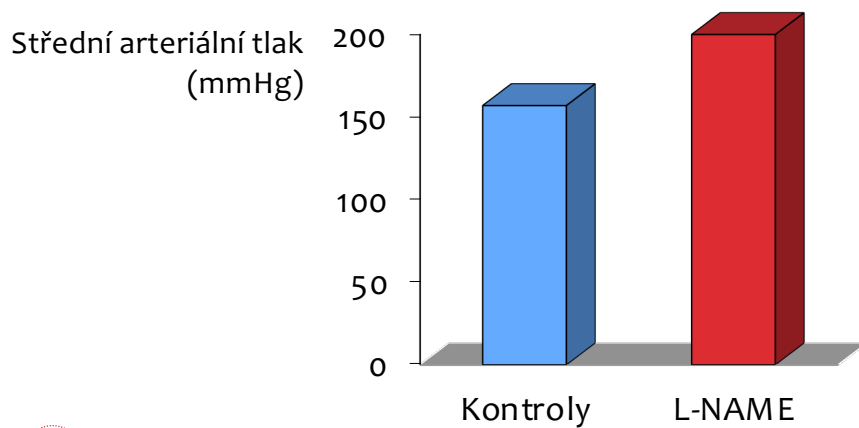
→ vazodilatace proximálnějších cév

NO je v tomto nenahraditelný

(porucha vede k hypertenzi)

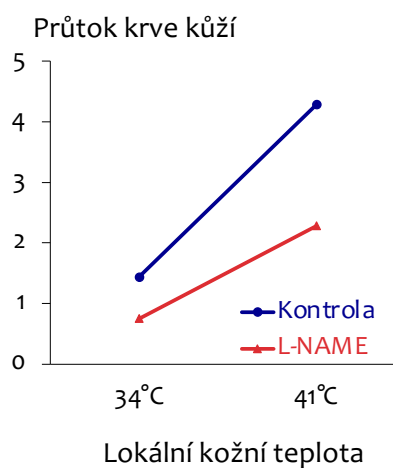
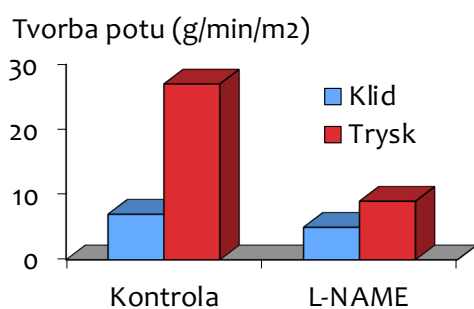

„Tonická“ tvorba NO

Isacson et al: J Appl Physiol 1993

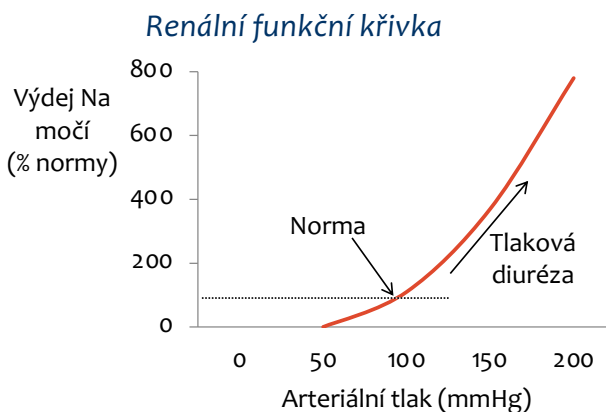
NO a termoregulace

NO v ledvinách

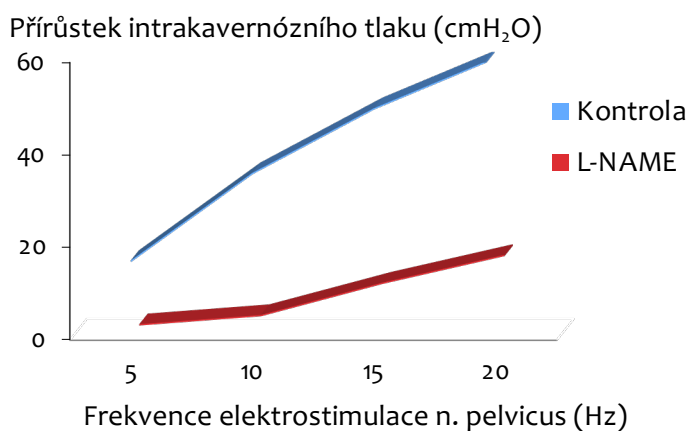
Zprostředkuje tlakovou diurézu:

- ↑ arteriální tlak
  - mechanické namáhání endotelu
  - ↑ syntéza NO
  - difuze k distálním tubulům
  - ↓ reabsorbce Na^+

NO a erekce

NO z terminál n. pelvici relaxuje kavernózní hladký sval

NO a fertilizace

vstup spermie do vajíčka aktivuje NOS v jeho akrosomu → ↑NO ve vajíčku

esenciální pro další kroky:

- zablokování vstupu dalších spermií
- orientace projadere pro fúzi

NO snižuje srážlivost krve

- Inhibice adheze, agregace a sekrece trombocytů
- Aktivované trombocyty také tvoří NO
  - zpětnovazební inhibice agregace

Fylogeneticky staré

- krabi před 500 milióny let
(hodně dlouho před savci)

NO inhibuje apoptózu

- Apoptóza: "fysiologický" způsob smrti
- Na rozdíl od nekrózy nepůsobí zánět
- NO ($\rightarrow$ cGMP $\rightarrow$ G kináza) inhibuje apoptotické fosforylační signály
- NO přímo inhibuje kaspázy
(specifické proteázy apoptózy)

Dvojí role NO při ischemii a reperfúzi

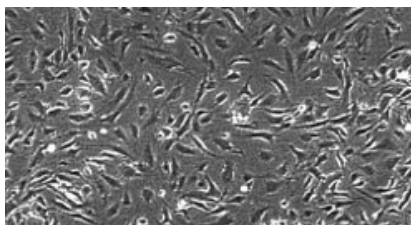
- NO v malém množství chrání před ischemickým poškozením
- NO je důležité pro preconditioning
- ale NO přispívá k reperfučnímu poškození (excesivní NO tvořené během reperfuse reaguje s $O_2^- \rightarrow ONOO^-$)

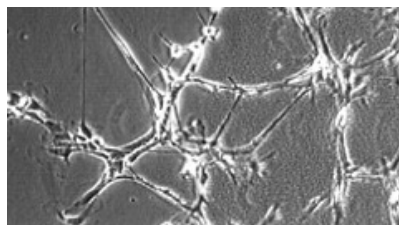
NO podporuje angiogenesi

Endoteliální buňky *in vitro*:

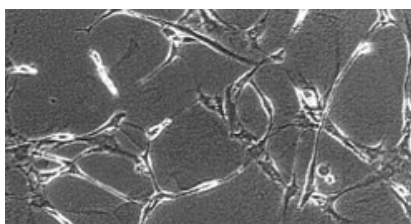
Kontroly:

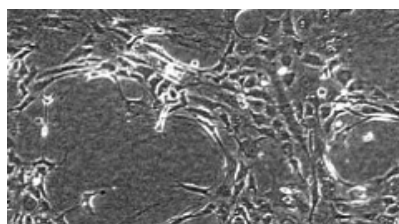
FGF:

NO donor:

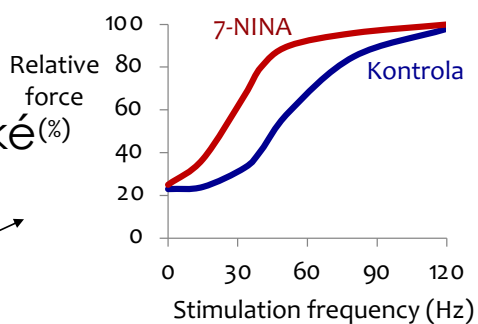
FGF +
L-NAME:

Saeid Babaei et al: *Circ. Res.* 1998

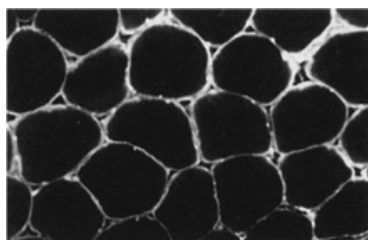
NO v kosterním svalu

- sval má všechny izoformy NOS (vč. pro sval specifické splice varianty NOS I)
- NO tlumí kontrakci (E-C coupling)
- NO ovlivňuje autoregulaci průtoku krve, respiraci a glukózovou homeostázu
- NO moduluje diferenciaci myocytů

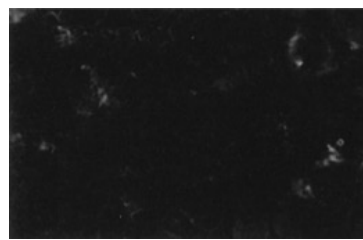

Absence NOS I ve svalu u Duchennovy muskulární dystrofie

zdraví

nemocní

Stamler & Meissne: *Physiol Rev* 2001

Další funkce NO

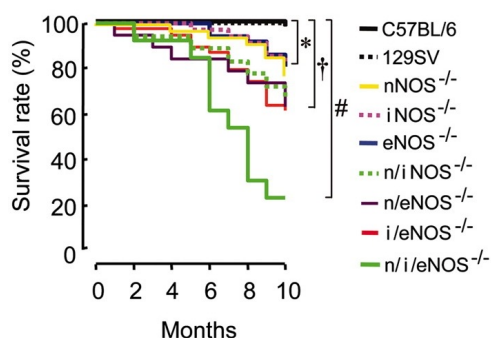
- NO z endokardu moduluje **srdeční** kontraktilitu
- **Kost:**
  - Hodně NO (např. estrogenem, namáháním):
    - inhibice resorpce (inhibicí tvorby a aktivity osteoklastů)
  - Málo NO:
    - potence resorpce indukované cytokiny
    - asi esenciální pro normální funkci osteoklastů
- Podíl na regulaci **laktace** (?)
- Esenciální negativní regulátor proliferace **při vývoji** (bez zastavení růstu není diferenciaci)

NO a dlouhověkost

NOS^{-/-} myši:

- předčasné stárnutí
- ↓dožití
- kalorická restrikce jim neprodlouží život

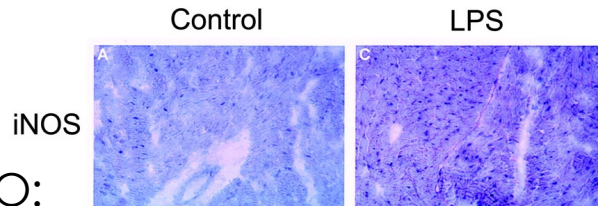
Patofysiologie NO

- septický šok
- hypertenze (?)
- atheroskleróza
- angina pectoris
- záněty, autoimunita
- erektilní dysfunkce
- diabetes mellitus (?)
- mozková mrtvice, roztroušená skleróza, Alzheimer (?), Parkinson (?)

Septický šok

- Infekce (endotoxin) indukuje expresi NOS II

- Vysoká tvorba NO:

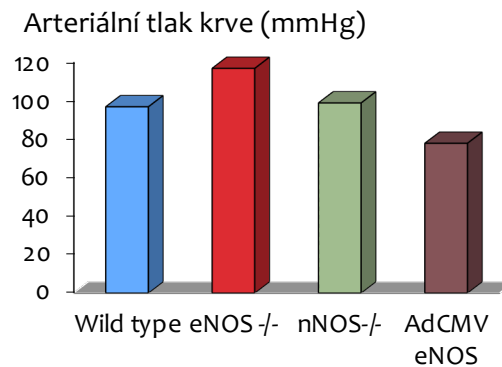
- likvidace infekce
- ale i vazodilatace → masivní hypotenze
- indukce NOS II i v myokardu → ↓ kontraktilita

NO a hypertenze

- ↓ NOS III → hypertenze

Ale:
syntéza NO
nebývá při
hypertenzi ↓
(někdy je ↑)

NO a hypertenze: Σ

- Dysfunkce NO $\neq$ primární příčina hypertenze
- Poškození endotelu vysokým tlakem může sekundárně narušit tvorbu NO
- To pak hypertenzi dále zhoršuje

NO a atheroskleróza

Atherosklerotický plát

→ endoteliální dysfunkce

→ ↓ tvorba NO

→ paradoxní vazokonstrikce

(např. koronární cévy při námaze - angina pectoris)

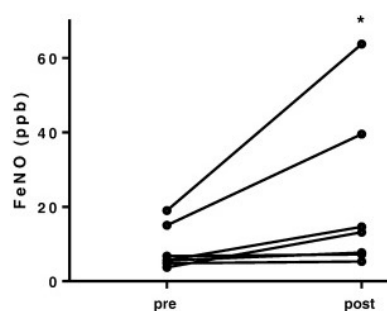
→ ↓ ochrana proti tvorbě trombů

→ např. až infarkt

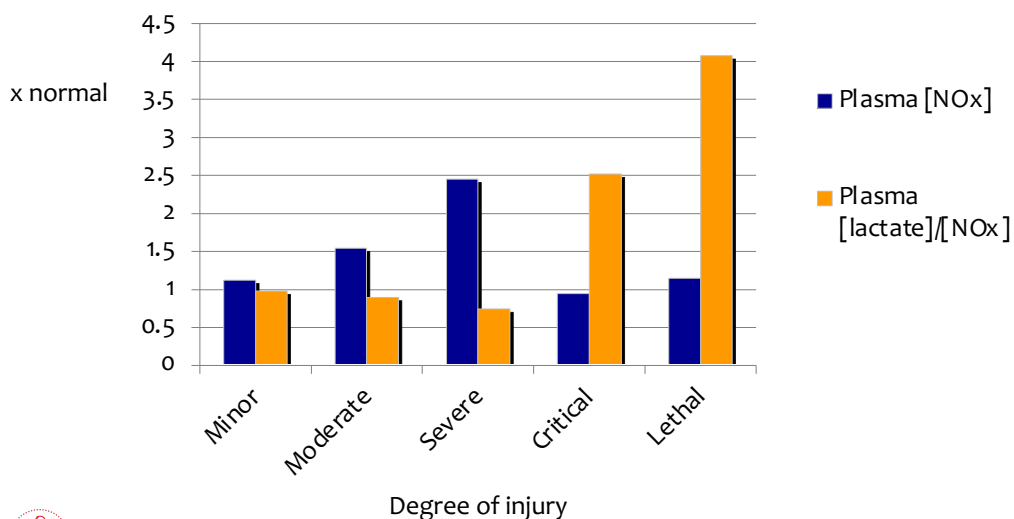

NO v diagnostice

- Exhalovaný NO:
  - Záněty dýchacích cest
- NOx v plasmě
  - Polytrauma

NOx v plasmě při polytraumatech

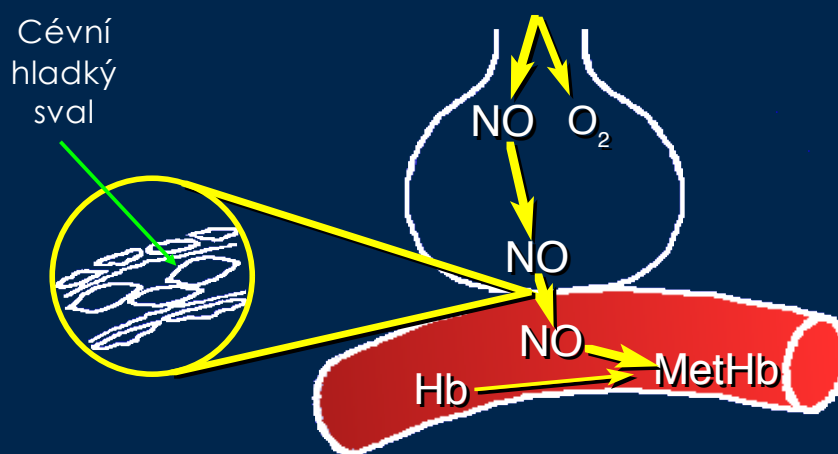
Beitl et al 2016

NO v terapii

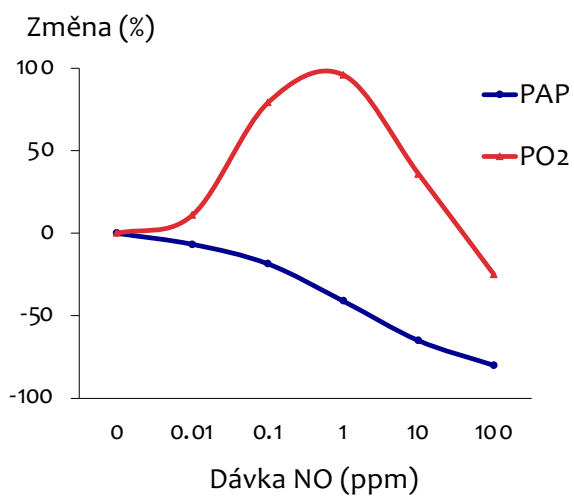
- Šok - pokusná terapie inhibitory NOS (aminoguanidin)
(výsledky zatím nejednoznačné)
- Inhalace plynného NO:
  - PPHN
  - ARDS
- Erektální dysfunkce – Viagra (inhibitor PDE V.)
- NOáty

Selektivita inhalovaného NO pro plicní cirkulaci

Inhalace NO při ARDS

Inhalace NO při PPHN

